

Bakker, N., Noordman, J., Rietveld-van Wingerden, M., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk: 1500-2000* (Assen: Van Gorcum, 2006, 621 blz., €24,95, ISBN 90 232 4162 2).

‘Geschiedenis laat zien dat alles anders kan. Historisch besef behoedt ons voor de waan van de dag en is een voorwaarde voor kritische reflectie op praktijken van opvoeding, vorming en hulpverlening.’ Deze opbeurende aansporing is bestemd voor studenten in de pedagogiek die een 621 bladzijden tellend handboek dienen te verorberen. Wie ooit wel eens studenten heeft zien worstelen met handboeken, weet dat dit een lastig genre is. Al te vaak willen handboekauteurs te veel zaken in te weinig bladzijden behandelen. Dat oogt lekker efficiënt, maar maakt de stof vaak tot een hermetisch en ondoordringbaar geheel. Het kost gevorderde wetenschappers kennelijk moeite zich te verplaatsen in de hersenroerselen van beginnelingen in het vak. Uit de opzet en aankleding van *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland* blijkt dat Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-van Wingerden hebben nagedacht over een didactische formule voor een historische *survival kit*. Ik heb zelden zo’n goed georganiseerd, leesbaar en ‘studeerbaar’ handboek gezien.

In 1982 tekende Jan Noordman samen met Bernard Kruithof en Piet de Rooy voor de redactie van *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding, bronnen, onderzoek* (Nijmegen: SUN). Deze informatieve bundel, die meerdere herdrukken kreeg, bestond uit overzichtsartikelen betreffende verschillende thema’s uit de pedagogiek, teksten van grote denkers over opvoedkunde, bronnen waarin de opvoedingspraktijk in de negentiende en twintigste eeuw werd geschetst en tenslotte een reeks wetenschappelijke artikelen waardoor studenten vertrouwd raakten met onderzoeksmethoden van historici. In totaal vijftien auteurs werkten mee aan deze *capita selecta* van de historische pedagogiek. Vergeleken met de bundel uit 1982 biedt *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland* een meer geïntegreerd en gestructureerd verhaal.

Het eerste sterke punt van het handboek is de prettige schrijfstijl van de auteurs: gespeend van dikdoenerij wordt alles keurig op een rij gezet en telkens ondersteund met bronteksten, waardoor abstracte noties geconcretiseerd worden. Ten tweede is de indeling van het boek helder en overtuigend. Het begint met circa tachtig bladzijden waarin vijfhonderd jaar pedagogische theorie in Europa, van Erasmus tot Locke, van Rousseau tot Montessori en van Dewey tot Langeveld, wordt behandeld. Dit lijkt wat veel, maar de biografische schetsen van deze denkers en de bijbehorende kernteksten maken dit overzicht alleszins verteerbaar. Na aldus in deel I stevig ondergedompeld te zijn in deze kindvriendelijke ideeënwereld krijgt de lezer drie forse delen over de opvoedingspraktijk in Nederland voorgeschoteld. Deel II, met als titel ‘Kind, jeugd en gezin’, behandelt in zo’n 240 bladzijden de wisselwerking tussen opvoedingsideeën en de praktijk. Vanuit een opvoedkundige invalshoek komt hier een breed opgezette mentaliteitsgeschiedenis van de Nederlandse samenleving in de periode na 1500 aan bod. Vervolgens komt in deel III (in zo’n 85 bladzijden) de speciale zorg voor wezen, criminele en verwaarloosde kinderen en de kinderbescherming aan de orde. Deel IV sluit het boek af met een uitvoerige schets (meer dan 160 bladzijden) van de geschiedenis van het onderwijs.

Een derde pluspunt is de aandacht die de auteurs besteden aan historische discussies. De lezer krijgt hierdoor een goede indruk van de verschillende manieren waarop historici het bronnenmateriaal interpreteren. Deel II opent bijvoorbeeld met het debat over het ontstaan van het moderne gezin, waarbij de wat sombere en evolutionistische visies op de ‘harde’ familieverhoudingen in de vroegmoderne tijd van auteurs als Shorter, Ariès en Stone geplaatst worden tegenover de meer statische en optimistische benadering van de Amerikaanse historica Pollock. (82-87) Het zal niemand verbazen dat de gezinsverhoudingen in de Republiek betrekkelijk gunstig uitpakken in vergelijking met de zwarte schetsen van de evolutionisten. Duidelijk is wel dat het kind in de Republiek niet is ‘uitgevonden’ in de achttiende eeuw en dat geldt evenmin voor een meer zorgzame en emotionele omgang tussen de echtelieden. Toch laten de auteurs zien dat er onder invloed van de Verlichting veranderingen in de opvoedingsideeën plaatsvonden in de achttiende eeuw in vergelijking met de wat straffere aanpak in de zestiende en zeventiende eeuw. In de achttiende eeuw werd een wezenlijk ander kindbeeld gepropageerd: speelser, levenslustiger en nieuwsgieriger dan het ‘zondige Reformatiekind.’ (159) Overigens werd ook dat ‘Reformatiekind’ met begrip aangepakt. De opvoedingsvoorschriften in de zestiende en zeventiende eeuw waren meer gericht op het bijbuigen dan op het breken van de kindergeest. De kracht van dergelijke passages ligt in het helder presenteren van hoofdthema’s uit de opvoedingsgeschiedenis die voor ingewijden redelijk bekend zijn, maar voor beginners nog een onoverzichtelijk geheel vormen.

Blijft er dan nog iets te wensen over? Hooguit zou ik willen opmerken dat deel IV, de geschiedenis van vijf eeuwen onderwijs, naar mijn smaak wat te weinig kiest voor het uiteenzetten van dergelijke discussiepunten in de literatuur. Maar dit neemt niet weg dat eenieder die het vermetele plan mocht krijgen een historisch handboek te schrijven, iets zou kunnen leren van de aanpak van deze auteurs.

Frans Groot

Heijden, M. van der, *Geldschieters van de stad. Financiële relaties tussen stad, burgers en overheden 1550-1650* (Amsterdam: Bert Bakker, 2006, 328 blz., €24,95, ISBN 90 351 2661 0).

Stadsfinanciën vormen een kristallisatiepunt binnen het complexe en dynamische spanningsveld tussen overheid, stad(sbestuur) en burgers. Dit geldt bij uitstek voor de stedelijke renteverkoop, een buitengewone inkomstenbron die in de vijftiende en zestiende eeuw uitgroeide tot een structureel element van de financiën van zowat alle steden in de Nederlanden. Deze verkapte vorm van lenen hield in dat particulieren geld in de stedelijke schatkist stopten in ruil voor een jaarlijkse uitkering of rente. In *Geldschieters van de stad* bekijkt Manon van der Heijden via de insteek van dergelijke renteverkopen hoe het ontstaan van de Republiek een weerslag had op de financiële relaties tussen stad, burgers en overheden in de periode 1550-1650.

Hierbij is zij voornamelijk geïnteresseerd in de vraag ‘in hoeverre politieke oorzaken (druk van overheden) of economische omstandigheden (aantrekkingskracht voor kopers) bepalend zijn geweest voor de ontwikkeling van stedelijke renten.’ (28) Het uitgangspunt van het boek is daarenboven sterk comparatief, waarbij de vergelijking tussen west en oost binnen de Republiek nadrukkelijk op de voorgrond treedt. Concreet werden Dordrecht en Haarlem (Zuid- en Noord-Holland) en Zwolle (Overijssel) uitgekozen, omdat zij vanuit hun historische achtergrond en ontwikkeling de beste mogelijkheid bieden de grote vragen van het onderzoek te beantwoorden. Het tweede hoofdstuk is bijgevolg gewijd aan het duiden van deze verschillen en gelijkenissen. Zo kenden oost en west niet alleen een sterke economische divergentie, op bestuurlijk vlak boden de drie steden eveneens een andere aanblik.

In hoofdstukken drie en vier worden de zeer verschillende relaties tussen stad, provincie en centraal gezag verder uitgediept. In het algemeen leidden eerst de zware Bourgondische en Habsburgse oorlogskosten, en tijdens de zestiende eeuw de op de Hollandse steden gewaarborgde renteverkopen door de Staten van Holland tot fors stijgende stedelijke schulden. Na de Opstand namen de Staten hun financiële verantwoordelijkheid, en ondermeer dankzij hogere belastingen wisten zij de provinciale druk op de stadsfinanciën weg te nemen. In de zeventiende eeuw waren de Hollandse steden derhalve veel autonomer op financieel gebied dan voorheen, wat niet betekende dat zij geen renten meer verkochten. Het grote verschilpunt met de vijftiende en zestiende eeuw was dat nu eigen noden het beleid dicteerden, en niet langer vorstelijke of provinciale eisen. Hierdoor werden de economische positie en kredietwaardigheid van de steden belangrijker factoren. Zo vond een economische groei stad als Haarlem in de zeventiende eeuw probleemloos jaarlijks honderden kopers bereid gulden in de stadsschuld te investeren. Anderzijds slaagde het op alle gebieden verzwakte Dordrecht er enkel in renten te verkopen tegen relatief hoge koersen. Zwolle bleef hier al bij al vrij onbewogen bij, want zowel in de zestiende als in de zeventiende eeuw verkocht de stad slechts hoogst uitzonderlijk renten.

Deze verschillen en verschuivingen kunnen pas goed begrepen worden wanneer ook de complexe relaties tussen stad en burgers ontward worden, zodat in de laatste twee hoofdstukken van het boek de geldschieters van de stad van een genuanceerd gezicht voorzien worden. De resultaten van deze vernieuwende oefening zijn zeer